

Till dig som ska utföra arbetsuppgifter
på delegering i kommunal hälso- och
sjukvård

Läkemedel

Reviderat 2020

Materialet är utarbetat av länets MASar i samarbete med Högskolan Dalarna

©Författarna

Det finns många olika sätt att tillföra kroppen läkemedel (administreringsvägar). Det vanligaste sättet att tillföra läkemedel är via munnen (peroralt, men även andra sätt är vanliga till exempel genom injektion (subcutant, intravenöst) eller genom huden (transcutan).

Det som avgör vilket sätt man väljer att ge ett läkemedel på är beroende på vilken effekt man vill uppnå och hur läkemedlet är sammansatt.

Vid all läkemedelshantering är handhygien mycket viktig och basala hygienrutiner gäller. Ta därför för vana att tvätta händerna noggrant både före och efter det att du hanterat läkemedel.

Vanliga läkemedelsgrupper

- Smärtstillande t.ex. Alvedon, Panodil, Morfin, Oxikodon
- Lugnande medel t.ex. Oxascand, Sobril
- Sömnmedel t.ex. Zopiklon, Stilnoct.
- Hjärt- och kärlmedel t.ex. Enalapril, Metoprolol.
- Blodförtunnande medel t.ex. Waran, Trombyl, Xarelto, Eliquis, inj Fragmin.
- Blodsockerreglerande medel t. ex. Metformin, insulin (injektion).
- Inhalationsmedel t.ex. Pulmicort, Atrovent, Symbicort, Bricanyl.
- Urindrivande medel t.ex. Furix, Impugan.
- Tarmreglerande medel t.ex. Laktulos, Duphalac, Movicol, Laktipex, Forlax, Omnilax.
- Laxermedel t.ex. Cilaxoraldroppar, Microlax, Klyx.

Viktigt att tänka på när en patient är ordinerad

Blodförtunnande läkemedel

Om patienten äter blodförtunnande läkemedel måste man tänka på:

- patienten är extra blödningsbenägen
- ökad risk för blödning vid fallolyckor
- viktigt att patienten får tabletten / -erna på rätt tid

Waran är ett blodförtunnande läkemedel som inte delas i dospåse. För att säkerställa att patienten får rätt antal tabletter ska du kontrollera den separata ordinationshandlingen.

Paracetamol

Tabletter som innehåller Paracetamol (till exempel Alvedon, Panodil, Reliv m fl) kan ge allvarliga biverkningar. Maxdosen får inte överskridas på grund av allvarlig risk för bestående leverskador och död.

NSAID

NSAID-preparat (till exempel Naproxen, Ipren, Voltaren) är smärtstillande och också dämpar inflammationer. På grund av risken för biverkningar bör äldre använda NSAID-preparat med försiktighet.

Medicin som man tar genom munnen

Läkemedel som ska tas via munnen finns som tabletter, kapslar, granulat, pulver eller i flytande form. Vissa av läkemedelsformerna är avsedda att ge effekt lokalt i mun, svalg eller magtarmkanalen, medan de allra flesta utövar en allmän effekt.

Tabletter

Tabletter är den vanligaste läkemedelsformen och finns i många olika sorter. Vilken sort som väljs beror på vilken effekt man vill att läkemedlet ska ha.

- **Tabletter** är den vanligaste läkemedelsformen. Den löser upp sig i magsäcken efter att man har svält den. Det tar mellan 20-30 minuter.
- **Brustabletter** löses upp i ett halvt glas med vatten innan den tas.
- **Tuggtablett** tuggas sönder och sväljs sedan.
- **Sugtablett** löses långsamt upp i munhålan.
- **Munsönderfallande tabletter** läggs på tungan där den smälter och sväljs därefter utan vatten.
- **Resoribletter** läggs under tungan eller under läppen.
- **Enterotabletter** är en tablett med ett hölje som gör att tablett löses upp först i tarmen. Anledningen är bland annat att läkemedlet kan vara skadligt för magsäcken, att läkemedlet ska verka i tarmen eller att magsyran påverkar läkemedlet. **Får inte delas eller krossas*.**
- **Depåtabletter** är en läkemedelsform som långsamt löser upp sig i kroppen. Fördelarna är att läkemedlet inte behöver tas lika ofta. **Får inte krossas*, men får delas om det finns en skåra i tablett.**

* Sjuksköterskan ska alltid kontaktas innan ett läkemedel krossas, om detta inte framgår av läkemedelslistan. Tabletterna kan vara skadliga eller få annan effekt om de krossas och inte tas upp på rätt ställe i matsmältningskanalen.

Kapslar

Kapslar är ett alternativ till tabletter. Läkemedlet finns i en kapsel som löser upp sig i magsäcken. Innehållet i kapseln löser sedan upp sig antingen i magsäcken eller längre ner i tarmen.

Kapslarna ska sväljas hela med riklig mängd vätska. Sjuksköterska ska kontaktas om patienten har svårt att svälja kapseln.

Granulat och pulver

Granulat och pulver är finfördelat läkemedel. Det finns antingen fritt i förpackning och doseras med doseringssked eller kommer i portionspåsar. Granulat kan strös på gröt eller filmjolk.

Det finns även granulat och pulver som kan lösas i vatten.

Mixtur och droppar

Mixturer och droppar är flytande läkemedel som ska tas genom munnen. Dropparna kan ges i annan vätska, exempelvis juice, medan mixturer ska tas som de är. Flytande läkemedel ska noga mätas upp ur originalförpackningen av delegerad omvårdnadspersonal. Observera att även små mängder kan ge stor effekt. Kontrollera att det är rätt patient, läkemedel, rätt styrka och rätt dosering!

Tabletter, kapslar och pulver ska alltid intas med riklig mängd vätska och i sittande ställning. Läkemedel kan ge frätskador i matstrupen om de fastnar i halsen.

Medicin som man ska andas in – inhalation

Den största användningen av läkemedel som man kan andas in är för behandling mot astma. Den astmasjuka får läkemedlet i sig genom att andas in det. Diskhaler och Turbohaler är olika inhalatorer som innehåller pulver. Pulvret finns i en behållare som sätts i munnen samtidigt som den astmasjuka drar ett djupt andetag.

Vissa läkemedel som ska andas in kommer i flytande form och kallas då för inhalationsvätska.

Efter inhalation av kortison är det viktigt att låta patienten skölja munnen med vatten, för att undvika svampbildning.

Spray

Sprayas under tungan, medan patienten håller andan. Ges till exempel om patienten är ordinerad detta vid kärlekskrampsanfall.

Medicin som man för in i ändtarmen

Vätskor

Flytande mediciner som ska föras in i ändtarmen. De finns som tuber med en pip, denna pip förs in i ändtarmen. Det kan vara ett mikrolavemang som ges vid tillfällig förstoppning till exempel Microlax eller Klyx.

OBS! Till patienter med stomi får endast lavemang ges efter läkarordination och enligt särskilda föreskrifter.

Hur man ger medicinen

- Låt patienten ligga på sidan med benen lätt böjda.
- Smörj eventuellt lite salva på behållarens pip och för in hela pipen i ändtarmen.
- Tryck ihop plastbehållaren så att den verkligen blir tömd.
- Dra ut pipen med plastbehållaren fortfarande hoptryckt. Annars kan medicinen dras tillbaka in i behållaren.
- Låt patienten ligga kvar i några minuter så att medicinen inte rinner ut.

Suppositorier

Suppositorier kallas också stolpiller och förs in i ändtarmen. De består av fett eller vax som omger det verksamma ämnet. Man kan få stolpiller om man till exempel mår illa eller kräks och inte kan ta medicin genom munnen. Tarmens slemhinna suger upp läkemedlet och för den vidare ut i kroppen. Personer med stomier ska inte ha suppositorier!

Hur man ger suppositorier

- Ta av aluminium- eller plasthöljet runt suppositoriet.
- Doppa eventuellt suppositoriet hastigt i ljummet vatten.
- För in suppositoriet med den raka änden först. Den runda änden sluter då tätt an mot ändtarmsmyningen. Om patienten har besvär av hemorrojder kan man prova med den runda änden först. Om patienten tömmer tarmen i samband med att läkemedlet ges ska sjuksköterska kontaktas.

Medicin som man för in i slidan

Vaginalkräm och vaginalgel

Kräm och gel som man för in i slidan finns i tub med en särskild införare. Det står på förpackningen hur den ska användas.

Vagitorier och vaginaltabletter

Vagitorier ska föras in i slida, de används vid svamp- och bakterieinfektioner samt vid östrogenbehandling vid torra och sköra slemhinnor.

Så här används vagitorier

- Ta bort eventuell skyddsfolie.
- Patienten kan ligga ner med särade ben eller ligga på sidan, så går det lättast att föra in vagitoriet.
- Fukta eventuellt vagitoriet med lite vatten innan det ska föras in - då glider det lättare in i slidan.
- Vagitoriet ska föras långt in. Använd fingret eller en införare.

Så här används vaginaltabletter

Vaginaltablettens finns i en plasthylsa.

- Patienten kan ligga ner med särade ben eller ligga på sidan, så går det lättast att föra in vaginaltablettens.
- Plasthylsan ska föras in i slidan och därefter trycks tablettens in med hjälp av hylsan. Därefter avlägsnas plasthylsan.

Plåster

Smärtlindring via plåster på huden (transcutan administration) används vid långvariga smärttillstånd. Det ger en kontinuerlig tillförsel av läkemedlet, genom huden, ut i blodbanan. Plåster är också en fördel att använda hos patienter med sväljsvårigheter eller illamående.

Viktigt att tänka på:

- Använd handskar för att undvika kontakt med läkemedlet
- Plåstret placeras på hel hud, oftast på överarmar, skuldror eller bröstorg.
- Byt plats på plåstrets placering från gång till gång, bl.a. för att förhindra hudirritation.
- Se till att plåstret sitter fast ordentligt.
- Skriv datum, den dag då plåstret sätts på patienten.

OBS! Begagnade plåster får inte slängas i soporna. Se lokal rutin.

Plåsterbyte signeras på signeringslista.

Medicin för ögonen

Ögondroppar / ögonsalvor

Den förpackning man använder förvaras i rumstemperatur, oöppnad förpackning ska förvaras i enlighet med vad som står skrivet på förpackningen.

Ögondroppar / ögonsalvor är färskvaror och har kort hållbarhetstid. Använd inte samma droppflaska eller tub mer än en månad efter att den öppnats. Ögondroppar utan konserveringsmedel har ännu kortare hållbarhetstid. Hållbarhetstiden framgår av förpackningen. Många ögondroppar finns som engångspipetter och är utan konserveringsmedel. Det är viktigt att skriva datum när man öppnar en ny flaska med ögondroppar eller en tub med ögonsalva!

Viktigt att tänka på gällande hygien vid administration av ögondroppar / ögonsalva:

- Kom ihåg handhygien för att minska risken för infektioner. Att ge ögondroppar räknas som ett rent arbetsmoment vilket innebär att man ska ha nyspritade händer (inga handskar) när man administrerar ögondroppar / ögonsalva.
- Vid ögoninfektion ska man använda handskar, samt eventuellt plastförkläde om man har närkontakt med vårdtagaren.

- För att bakterier inte ska komma in i flaskan eller i tuben ska man undvika att röra vid ögat eller ögonfransarna med mynningen på flaskan / tuben.

Så här använder man ögondroppar

- Tvätta händerna.
- Be patienten luta huvudet något bakåt eller låt honom / henne ligga ner.
- Håll droppflaskan rakt över och tätt intill ögat.
- Be patienten rikta blicken uppåt och dra samtidigt ner det undre ögonlocket.
- Tryck ut en droppe i taget ur flaskan. Man kan antingen trycka på själva flaskan eller på en elastisk pip som går att sätta på flaskan.
- Be patienten blunda en kort stund.

Så här använder man ögonsalva

- Tvätta händerna.
- Be patienten luta huvudet något bakåt eller låt honom / henne ligga ner.
- Håll tuben rakt över och tätt intill ögat.
- Be patienten rikta blicken uppåt och dra samtidigt ner det undre ögonlocket.
- Tryck ut en smal sträng (ca 1 cm) ögonsalva så att den hamnar innanför det undre ögonlocket.
- Be patienten blunda en kort stund.

Om man ska droppa ögondroppar av olika sorter i samma öga så ska man vänta i fem minuter mellan de olika sorterna. Om man ska använda både droppar och salva ska man ta dropparna först.

Smörjande droppar (tårsubstitut) och ögonsalva ges sist.

Kontrollera alltid att rätt öga behandlas. Det finns risk för förväxling, till exempel om du står bakom eller framför patienten när du ger läkemedlet. Till exempel, med "höger öga" menas patientens högra öga.

Örondroppar / öronsalva

Droppa i rätt öra och i rätt mängd.

Kontrollera alltid att rätt öra behandlas. Det finns risk för förväxling, till exempel om du står bakom eller framför patienten när du ger läkemedlet. Till exempel, med "höger öra" menas patientens högra öra.

Salvor / krämer / gel

Det är viktigt att smörja på rätt ställe och finns det ett schema ska det följas noga.

Använd handskar vid smörjning.

Receptfria läkemedel och naturläkemedel

Du får endast ge läkemedel / naturläkemedel som är ordinerade. Det är viktigt på grund av att dosen av till exempel smärtlindrande kan bli för hög om man både använder receptfria läkemedel och receptbelagda läkemedel.

Naturläkemedel kan förstärka eller förminska effekten av receptbelagda läkemedel.

Läkemedel i praktiken

När du ger patienten läkemedel ska du alltid kontrollera signeringslistan/ appen innan så att läkemedlen inte redan är givna, kontrollera sedan att det är rätt patient, rätt tid och

datum, att det är rätt administreringsätt, att antalet tabletter/mängd flytande läkemedel stämmer med ordinationshandlingen. Innan du signerar, kontrollera att patienten har svält läkemedlen.

Ordinationshandling / Läkemedelslista

På ordinationshandlingen / läkemedelslistan står patientens namn och födelsenummer, vilka mediciner patienten ska ha och vilken läkare som ordinerat medicinen.

Alla läkemedel som en person är ordinerad finns på en ordinationshandling / läkemedelslista. Den innehåller information om

- Vilka läkemedel personen har (även vid behovsläkemedel).
- In- och utsättningsdatum.
- Vilka tider läkemedlet ska ges.
- När vidbehovsläkemedlet ska ges.
- Styrka och dos.
- Varför patienten har läkemedlet.

Om något är oklart kontakta sjuksköterska.

Dospåse

För att det ska vara både enkelt och säkert att hantera medicin brukar tabletter komma färdigförpackade i Dospåse.

Dospåsen skickas från apoteket varannan vecka för två veckors förbrukning.

På dospåsen står patientens namn, personnummer, vilka läkemedel påsen innehåller och vid vilken tid läkemedlen ska tas.

Observera att patienten kan ha flera dospåsar vid samma tidpunkt.

Dosett / dosbubblor

Vissa tabletter kan inte delas i dospåse. Sjuksköterskan kommer då att lägga dessa tabletter i så kallade dosbubblor eller dosetter. Dosbubblorna / dosetterna ska vara märkta med patientens namn och personnummer.

Originalförpackning

En del läkemedel ska ligga kvar i sin originalförpackning för att det inte ska exponeras för ljus eller luft (till exempel cytostatika). Detsamma kan även gälla vid tillfälliga ordinationer till exempel antibiotika. Om läkemedel finns i originalförpackning ska det framgå, antingen på ordinationshandling eller signeringslistan. Om läkemedlet förvaras i originalförpackning måste datum för sista förbrukningsdag kontrolleras.

Patienten kan vid samma tidpunkt vara ordinerad både dospåse, dosett och / eller originalförpackning.

Vid behov (vb) medicin

Vissa mediciner behövs bara ibland. Dessa kallas för vid behov (vb) medicin, de ges någon gång emellanåt till exempel smärtstillande läkemedel när patienten har värk.

Några olika typer av läkemedel som ofta används vid behov är:

- smärtstillande
- lugnande
- sömnmedel
- kramplösande
- kärlekskrampsmedicin

På ordinationshandlingen / läkemedelslistan framgår det vilka läkemedel som är ordinerade vid behov och när och vid vilka symtom det kan ges. Det är nödvändigt att kontrollera både stående ordinationer och vid behovs ordinationer innan vid behov medicin delas ut. Det kan hända att patienten redan fått preparatet eller snart kommer att få samma medicin från sina stående läkemedel. Om man inte kontrollerar detta kan dosen bli alltför stor.

Det är viktigt att inte ge vid behov läkemedlet mot andra symtom än vad det är ordinerat för till exempel. smärtstillande för smärta, lugnande vid oro.

Ge inte av slentrian **både** smärtstillande och lugnande. Kontakta alltid sjuksköterska om du känner dig tveksam till vilket preparat som ska ges.

Vid behovsläkemedel ska signeras och utvärderas. Signeringen görs på separat signeringslista. Det är viktigt att ange vid vilket klockslag läkemedlet har givits för att undvika att de ges för tätt och för att se ett eventuellt mönster i användandet.

Efter överenskommelse med sjuksköterska kan du själv tillsammans med patienten avgöra när behovet finns att ge dessa mediciner.

Vid behovsmedicinering är viktig att utvärdera effekten därför att läkare och sjuksköterska vill veta om läkemedlet hjälper. Eventuellt behöver man byta preparat eller om medicinen används mycket ofta och fungerar bra kanske den ska sättas in som stående ordination.

Ditt ansvar som delegerad personal är att:

- Kontrollera att läkemedlet inte redan är givet genom att titta på signeringslistan / appen.
- Rätt person får rätt antal läkemedel.
- Dosen ges vid rätt tidpunkt och datum.
- Läkemedlen ges på rätt sätt.
- Kontrollera mot ordinationshandling / läkemedelslista att det är rätt antal tabletter, rätt antal enheter eller flytande medicin.
- Se till att patienten tar sin medicin.
- Överlämnandet signeras efter att patienten svält sin medicin.

OBS! Det måste vara en och samma person gör alla delar. Detta innebär att du inte kan låsa ut och kontrollera läkemedel och be din arbetskollega överlämna dem.

Signering sker för att veta att patienten fått sin medicin (för att undvika att medicin ges dubbelt) och att veta vem som gett medicinen.

Vad gör jag om tabletterna inte stämmer?

Innan du ska överlämna läkemedel ska du alltid kontrollera att antalet tabletter i påsen eller dosetten / dosbubblorna stämmer med antalet tabletter på ordinationshandlingen / läkemedelslistan. Om detta inte stämmer, överlämna inga tabletter utan kontakta sjuksköterskan och rapportera avvikelser enligt lokal rutin.

Vad gör jag om patienten inte vill ha sin medicin?

Om en patient inte vill ha eller kan ta sin medicin ska du kontakta sjuksköterskan. Man får aldrig tvinga eller lura i en patient sin medicin.

Om patienten av någon anledning inte vill eller kan ta sin medicin ska du på signeringslistan markera överlämnandetillfället enligt lokal rutin, samt kontakta sjuksköterska.

Patienten har inte svält läkemedlet – vad kan hända?

Om patienten inte svält läkemedlet kan han / hon få frätskador i munslemhinnan och effekten av läkemedlet kan utebli. För att underlätta sväljning kan extra vätska ges. Fungerar inte detta ska man försöka få ut tablettorna. Informera sjuksköterska om detta.

Var förvaras läkemedel?

Läkemedel som legitimerad sjuksköterska har ansvar för, ska förvaras inlåst i särskilt skåp / läkemedelsvagn. Detta gäller både i särskilt boende och ute i hemmen. Tillgång till skåp / vagn ska bara delegerad personal ha tillgång till. Vissa läkemedel såsom inhalationsmedicin behöver inte vara inlåsta.

Personer som har hjälp med handräckning av läkemedel behöver inte ha sina läkemedel inlåsta.

Läkemedelsbiverkningar

Vissa läkemedel kan ge oönskade effekter, så kallade biverkningar

Symtom på läkemedelsbiverkningar

- Illamående, kräkningar, diarré, förstoppning
- Förändrat allmäntillstånd
- Yrsel, blodtrycksfall
- Förvirring
- Magsår
- Huvudvärk
- Trötthet
- Allergi, till exempel hudutslag

Viktigt att tänka på vid överlämnade av läkemedel

Läkemedlen ska ges enligt de tider som läkaren ordinerat, om de ges för tätt kan koncentrationen av läkemedlet i kroppen blir för hög, och om de går för lång tid mellan doserna kan patienten exempelvis få smärtgenombrott?

Många läkemedel ska ges i samband med någon form av mat, men det behöver inte innebära en hel måltid.

Insomningstabletter överlämnas i samband med sänggående, men helst aldrig före kl. 21.00. OBS! Individuell bedömning.

Tabletter, kapslar och pulver ska alltid intas med riklig mängd vätska och i sittande ställning. Läkemedel kan ge frätskador i matstrupen om de fastnar i halsen.

Du får aldrig tvinga eller lura i en patient läkemedel. Om patienten inte vill ta sin medicin ska du kontakta sjuksköterskan.

Att tänka på vid uppföljning av givet läkemedel och vid rapportering till sjuksköterska

- Om patienten uppvisar tecken på överkänslighet mot läkemedlet som till exempel utslag, svullna slemhinnor, andningssvårigheter, klåda, ökad förvirring, är det viktigt att omgående kontakta sjuksköterskan.
- Biverkningar? Reagerade patienten underligt?
- Hade läkemedlet önskad effekt?
- Kom ihåg att även rapportera förbättring i patientens tillstånd.

- Vid avvikelser i läkemedelshanteringen till exempel medicin till fel patient, fel tidpunkt, fel dos, läkemedlet har inte givits. Om någon av dessa händelser inträffar ska sjuksköterska kontaktas och en avvikelserapport lämnas enligt lokal rutin
- När risk för fel kan uppstå så ska detta också rapporteras till exempel otydlig signeringslista eller många synonympreparat.

Läkemedel som ska slängas

Läkemedel som ska slängas (kasseras) får inte slängas i vanliga sopor eller spolas ner på toaletten eller i slasken. Läkemedel räknas som riskavfall och ska samlas ihop och återlämnas till apoteket.

Se lokal rutin.

Vad gör jag om en patient mår dåligt?

Ta reda på:

- Hur länge har patienten mått dåligt? 1 timme, 1 dag eller 1 vecka?
- På vad sätt mår han eller hon dåligt? Mår illa, kräkts, feber?
- Har patienten ont? I så fall var?
- När var patienten på toaletten och skötte magen sist?
- Titta i ordinationshandlingen / läkemedelslistan om patienten har något vid behovs läkemedels som kan hjälpa mot symtomen.

När du har tagit reda på detta kontaktar du sjuksköterskan och rapporterar detta i strukturerad form, exempelvis SBAR

Om du har ytterligare frågor eller känner dig osäker

Prata med ansvarig sjuksköterska!

En del svar kan du också få i Vårdhandboken som finns på internet

www.vardhandboken.se.

De 7 gyllene reglerna

De 7 gyllene reglerna:

1. Kontrollera alltid signeringslista / appen innan du ger läkemedel
2. Rätt patient
3. Rätt tid och datum
4. Rätt administreringsätt
5. Kontrollera så det är rätt antal tabletter / mängd flytande läkemedel / enheter mot ordinationshandlingen
6. Kontrollera att patienten har svält läkemedlet
7. Signera givet läkemedel efter att patienten svält läkemedlet